

FALSAFA FANINI O'QITISHNING SPETSIFIKASI

Jurayev Shodmon Fayzullayevich

BuxDU "Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa" kafedراسi dotsenti

ANNOTATSIYA

Falsafa fanini o'qitishning spetsifikasi jihatlari bevosita shu predmetning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Sotsiologiyada falsafaning ijtimoiy jihatlari, psixologiyada inson falsafasi jihatlari, tabiiy fanlarda falsafaning ontologik jihatlari, etnografiyada falsafaning aksiologik jihatlari, tarbiya sohasida falsafaning etika va estetika jihatlari muhim o'rin egallaydi. Ushbu yo'nalishlar albatta falsafani o'qitish jarayoniga kata ta'sir ko'rsatadi. Uning o'ziga xos spetsifikasini yoritish maqolaning maqsadini tashkil etadi.

KIRISH (INTRODUCTION)

Odatda falsafa taraqqiyoti jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-mafkuraviy o'zgarishlarni o'zida aks ettiruvchi o'ziga xos bir tafakkur jarayonidir. Bu fan rivojining ko'p jihatlari jamiyatdagi ta'lim va tarbiya sohasiga ham kuchli ta'sirga egadir. Alohida bir fan rivojlanish jarayoni sifatida falsafa rivojlanishining quyidagi xususiyatlarini qayd etish mumkin:

- falsafa fan sifatida insoniyatning tevarak-atrofni idrok etishdagi real hayotiy ehtiyojlari natijasida vujudga kelgan dunyoqarashlar tizimidir;
- falsafa o'zining chuqur ichki ilmiy salohiyatiga ega bo'lgan holda hamisha istiqbolli soha bo'lib kelgan va hozir ham shu xususiyatini saqlab kelmoqda;
- falsafa har doim bu dunyodagi hodisa va jarayonlarni tushuntirish nuqtai nazaridan insonning olamni to'liq tushunishi uchun juda mustahkam mantiqiy asos bo'lib kelgan;
- falsafa nafaqat inson tabiatini ilmiy-falsafiy tushunish, balki uni psixofiziologik tushunish uchun ham xizmat qilgan;
- falsafa jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning jihatlarni aks ettiruvchi juda nozik ilmiy-uslubiy ko'rsatkichdir.

Falsafa dunyodagi iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy va mafkuraviy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Falsafaning rivojlanish xususiyatlarini va unga bog'liq jihatlarni yoritish ilmiy tadqiqotning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

MUAMMO (PROBLEM)

Mavzuning muammosi shundaki, falsafadagi ta'lim – tarbiya tizimi qanday yo'nalish va maktablar zaminida shakllangan hamda bu hozirda qanday tarzda kechmoqda. Ta'lim usullari bo'yicha falsafiy maktablar alohida yo'nalishlar va markazlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan juda boy an'analarga ega:

Qadimgi dunyo falsafiy maktablari:

1. Qadimgi Hindiston falsafiy maktablari (Sankhya, Yoga, Vaysheshika, Nyaya, Mimamsa, Vedanta, Jaynizm, Buddizm, Charvaka (Lokayata).

2. Qadimgi Xitoy falsafiy maktablari: (Yin va Yang maktabi, Konfutsiylik maktabi, Mohistlar maktabi, Ismlar maktabi, huquqshunoslar maktabi, Yo'l va kuch maktabi (daosizm).

3. Markaziy Osiyoning diniy-falsafiy tizimlari:

(zardushtiylilik, manixeylik, mazdaklik)

4. Qadimgi Yunoniston falsafiy maktablari: (Milet maktabi, Zenon maktabi, Pifagor maktabi, Eleat maktabi, Geraklit maktabi, Sokrat maktabi, Platon akademiyasi, Aristotel litsey maktabi, Demokrit atomchilar maktabi, "Yetti donishmand" maktabi, Anaxarsis maktabi. Kinikizm, Epikur bog'i, Peripatetik maktab, Eklelit maktabi, Skeptik maktab)

O'rta asr falsafiy maktablari

Sharq maktablari – oqimlar:

1. Mu'taziliylar maktabi (mo'taziliylar maktabi)

2. Mutakallimlar maktabi (ash'ariya, motirudiya)

3. Tasavvuf maktabi (Badaviyya, Bektoshiya, Qodiriya, Kubroviyya, Mavleviya, Naqshbandiya, Rifo'iya, Suhravardiya, Chishtiya, Shoziliya, Yassaviyya).

G'arb maktablari - harakatlar (teotsentrizm, kreationsizm, teoditiya, proventializm, soteriologizm, revolyutsionizm, sxolastika, tradisionalizm, tafsir, dogmatika, esxatologiya). (1.1990.16-18; 2. 1989.25-27; 3. 1999.6-8; 4. 2004.39,43,46; 5. 2019.13,14,29,32-betlar).

NATIJA (RESULT)

Ushbu ko'p asrlik o'qitishning turli asoslaridan ushbu murakkab fanni zamonaviy o'qitishga qo'yiladigan talablar tizimi vujudga keladi. Bu talablar umumiy pedagogik va falsafiy ta'limning o'ziga xos talablarini o'z ichiga oladi. Umumiy pedagogik talablar ta'limning barcha turlari va bosqichlariga qo'yiladigan talablar tizimini ifodalaydi. Bu yerda ushbu talablar quyidagi asoslardan iborat:

- ta'limning ilmiy va amaliy shakllari;
- tizimli va izchil o'qitish;
- mustaqil va faol ta'lim olish;
- tasviriy ta'lim va boshqalar (6. 2012. 240 - 245-betlar).

Bizning davr asosiy talablari: ta'lim jarayonining differentsiatsiyasi, amaliyligi, istiqbollari va insonparvarligidan iboratdir.

Ta'lim murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonning asoslaridan birini o'quv vositalarini samarali qo'llash tashkil qiladi. O'quv jarayonining didaktik vositalariga bag'ishlangan ko'plab turli ilmiy-uslubiy ishlar mavjud (7. 2006. 294 – 298-betlar). Ularning tahlilidan xulosa qilishimiz mumkinki, pedagogik jarayonlar juda keng doiradagi tizimlarni ifodalaydi. Ularni quyidagi soddalashtirilgan shaklda umumlashtirish ham mumkin bo'ladi.

Didaktik vositalarning pedagogik asoslari:

- o'quv qurollari;
- ommaviy axborot vositalari;
- bilimlarni uzatish vositalari.

Falsafani o'qitish vositalari:

- falsafiy adabiyotlar (kitoblar, disklar, flesh-disklar, nusxalar);
- texnik vositalar (ofislarning ichki va tashqi jihozlari); - amaliy tajriba vositalari (mantiqiy mashqlar);

- yangi falsafiy axborot vositalari (elektron axborot vositalari va kompyuter vositalari);
- ko'rgazmali qurollar va boshqalar.

O'quv qurollari o'qituvchi va talabalarning o'quv va amaliy faoliyatini to'g'ri va samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchilar va talabalarning o'quv va amaliy faoliyati natijalari quyidagi yo'nalishlardan iborat:

- yangi va kerakli ma'lumotlarni to'plash;
- olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va saralash;
- uzatiladigan axborotni tizimlashtirish;
- axborotni oddiy va aniq uzatish;
- yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish bo'yicha amaliy ishlar;
- olingan axborotni nazorat qilish va tekshirish;
- olingan bilim va ko'nikmalarni qo'llash bo'yicha talablar va ko'rsatmalarni belgilash;
- olingan bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llash.

Pedagogik jarayon ikki qismdan iborat: o'qitish va tarbiya. O'quv jarayonida o'quvchilar odatda bilim oladilar va bu bilimlarni amaliyotda sinab ko'rish asosida ularda ko'nikmalar hosil bo'ladi. Ta'lim jarayonida esa o'quvchilarda o'qish va mehnatning turli holatlarida to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalari shakllanadi. Ikkala jarayonda ham savolni to'g'ri shakllantirish va dasturlash - talaba faoliyatining asosini modellashtirish - hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi (8. 2002. 16, 28-betlar).

Buning uchun pedagogik maqsadlar funksiyasining bosqichlari va yo'nalishlarini aniqlash kerak bo'ladi.

Pedagogik rejalashtirish bosqichlari ta'lim jarayonining vazifalarini o'zida aks ettiradi. An'anaviy ravishda ularni quyidagi vazifalar shaklida ifodalash mumkin:

- empirik didaktik vazifalarni taqdim etish va loyihaning pedagogik amaliyotdagi o'rnini aniqlash;
- empirik modelni ilmiy va amaliy jihatdan asoslash va amaliyot prizmasi orqali loyihaning turli kamchiliklarini bartaraf etish;
- rejalashtirish tamoyillarini ishlab chiqish;
- rejalashtirishning nazariy asoslarini baholash;
- falsafani o'qitishni rejalashtirish xususiyatlari;
- falsafani o'qitishda me'yoriy asoslar;
- falsafani o'qitishni rejalashtirish tamoyillari;
- falsafani o'qitishda turli vaziyatlarni modellashtirish asoslari va.h.k.z.

Falsafani o'qitishni pedagogik rejalashtirish funksiyasi tizimi esa real ta'lim jarayoni asosida shakllanadi. Ularni quyidagi ketma-ketlikda ko'rsatib o'tish mumkin bo'ladi:

- turli vaziyatlarni modellashtirish uchun muhandislik funksiyasi;
- birlamchi harakat funksiyasi (ushbu rejaning amaliy ahamiyati);
- to'g'ri tashkiliy funktsiya (o'quvchilar faoliyatini to'g'ri tashkil etish);
- qidiruv selektiv funktsiyasi (samarali vositalarni tanlash);
- Motiv - rag'batlantiruvchi funktsiya (motivlarni shakllantirish uchun).

XULOSA (CONCLUSION)

Ta'lim tizimida an'anaviy vositalar bilan parallel ravishda zamonaviy pedagogik vositalar (avtomatik boshqaruv vositalari, kompyuter dasturlash tizimlari, mustaqil ijodiy tizimlar, elektron aloqa vositalari va boshqalar) alohida o'rin tutadi. Bu birinchi navbatda ilm-fan va ta'limning jahon miqyosida jadal sur'atlarda rivojlanishi bilan bog'liq.

O'quv jarayonini rejalashtirishning odatiy oddiy shakli dars skripti - dars xaritasi. Ular dars davomida quyidagi harakatlar nuqtalarini ko'rsatadi:

- Tashkiliy qism (davomatni tekshirish, dars maqsadini aniqlash, mavzu va dars rejasini e'lon qilish).

-Asosiy qism (mavzuni taqdim etish, mavzu bo'yicha atamalarni tushuntirish, mavzu bo'yicha yangi ma'lumotlarni uzatish).

-Mavzuni mustahkamlash (mavzuning asosiy fikrlarini qisqacha takrorlash, o'quv materiallarini tarqatish, maqsadli guruhlarda ishlash va talabalar bilan individual ishlash, o'tilgan mavzuni tahlil qilish va tahlil qilish).

-Yakuniy qism (darsning qisqacha mazmuni, talabalarni baholash, o'tilgan mavzuni mustaqil takrorlash uchun topshiriqlarni ko'rsatish).

Darsni to'g'ri rejalashtirish, tashkil etish va o'tkazishga yordam beradigan darsni rejalashtirishning boshqa shakllari (o'quv rejalari, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ish dasturlari, ko'rsatmalar) mavjud. Bu yo'nalishdagi asosiy narsa ta'lim jarayonini optimallashtirishdir. O'quv jarayonini optimallashtirish vazifasi quyidagi elementlardan iborat:

- vazifalar (ta'lim, tarbiya, rivojlanishning eng muhim vazifalarini kompleks rejalashtirish va aniqlashtirish);

- dars mazmuni (ta'limning asosiy, muhim mazmunini ajratib ko'rsatish);

- dars tuzilishi (darsning optimal tuzilmasini tanlash) (9. 2002. 29bet).

So'nggi o'n yilliklarda yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'quv jarayonidagi innovatsiya elementlarini aks ettirishi kerak bo'lgan "nostandart turdagi" darslar qo'shib kelmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarining modulli-kredit tizimiga o'tishi bilan ta'lim tizimida ham ko'p narsa o'zgardi. Ular birinchi navbatda "masofaviy darslar" yoki "onlayn darslar" o'tkazishni boshladilar. Ushbu darslar modulli fan platformasiga asoslangan. Ushbu darslarni tashkil etish va o'tkazish uchun fan asoslarini (o'quv rejalari, ish dasturlari, axborot manbalari, lug'atlar, ma'ruza matnlari, mavzu bo'yicha topshiriqlar, nazorat testlari va mustaqil ish uchun topshiriqlar) o'zida aks ettiruvchi kontent kerak bo'ladi. Ularni mavzuga oid yangi materiallar bilan boyitish mumkin. Shu munosabat bilan talabalar ishlarida mustaqil ishlarning ulushi ortib bormoqda. Shu bilan birga, asosiy e'tibor talabaning ongli ravishda o'zini o'zi tayyorlashini kuchaytirishga qaratildi. HEMIS platformasi asosida o'qitishni modulli tizimning mantiqiy davomi deb hisoblash mumkin. Ushbu platforma modulli tizim kabi shakllangan. Lekin bu respublika ta'lim tizimi uchun ancha ixcham va keng ko'lamli. Bu davlat oliy ta'lim tizimidagi boshqaruv vositalaridan biridir. Shu bilan bir qatorda, Buxoro davlat universitetining mahalliy platformasi – YUNIWORK ham mavjud.

– Biz ko'rgan uchala platforma ham ta'lim sohasida modulli kredit tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Modulli kredit tizimi ta'lim tizimini yangi asr boshlari talablari doirasida o'zgartirishdir.

G'arbda (AQSh va Yevropada) samarali amaliyotdan o'tgan modulli-kredit ta'lim tizimi O'zbekiston ta'lim tizimida ma'lum ma'noda yangi yo'nalish sifatida qaralmoqda va bu alohida ilmiy-uslubiy tadqiqotlarni talab qiladi.

Pedagogik asoslar rivojlanishning falsafiy xususiyatlariga ta'sirini quyidagi tartibda tavsiflash mumkin:

- zamonaviy dunyoda, birinchi navbatda, bu maktabgacha ta'lim muassasalarida aqliy pedagogikadan boshlanadi. Bu bolaning fikrlashini shakllantirishga yordam beradi;

- ta'limning boshlang'ich bosqichida bolalarning dunyoqarashini shakllantirish inson faoliyati sohasidagi tasviriy misollar asosida amalga oshiriladi;

- o'rta maktabda o'quvchilar bir avlod namunalari orqali shakllanadi;

- oliy o'quv yurtlarida talabalarining dunyoqarashini shakllantirish olimlar, o'qituvchi va talabalar hayoti va faoliyatidan misollar asosida amalga oshiriladi (10.2011. 170 - 174-betlar).

Hozirda falsafani o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari han o'ziga xos tarzda yetilib kelmoqda.

Hayot davomida inson dunyoqarashining shakllanishi ham mehnat jamoalari, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy hayot ta'sirida sodir bo'ladi.

ADABIYOTLAR

- Ж.Туленов. З. Гафуров. Фалсафа. Тошкент. Укитувчи. 1991. (376 стр)
.Введение в философию. Москва. Политическая литература. 1989.
(639 стр)
.В.Г. Голованова. Курс лекции по “Основам философии”. Ташкент. Учкун. 1999. (112 стр)
.Фалсафа (Философия). Тошкент. Шарк. 2004. (383 стр)
.Учебно – методологический комплекс по предмету философии. Бухара. 2019. (316 стр)
.О.Розиков. Б. Адизов. Г.Нажмиддинова. Дидактика. Дурдона. 2012. (245 стр)
. А. Реан Н.В. Бордовская. С.И. Розум. Психология и педагогика. Питер. 2006. (321 стр)
.М.Махмудов. Принципы дидактического проектирования образования. Ташкент. 2002. (32 стр)
10.Н.Бордовская. А. Реан. Педагогика. Москва. Санкт – Петербург. Питер. 2011.